

ISTORIE

Robert Adam s-a născut la 18 aprilie 1976, la București. Este doctor al Universității Libere din Bruxelles (ULB), cu o teză despre național-populism. A fost bursier în Franța la Școala Normală Superioară, Sorbona și Sciences Po. Este colaborator științific al ULB. Domeniile sale de cercetare cuprind populismul și naționalismul în Europa, sociologia și istoria sportului, relațiile culturale externe ale UE. Ca jurnalist, a colaborat cu ziare, reviste și radiouri din România și Franța. A tradus cărți din franceză și engleză.

Are o vastă experiență în diplomația culturală (manager de comunicare al primei echipe a rețelei institutelor culturale europene – EUNIC, director al ICR Bruxelles, președinte al EUNIC Bruxelles) la Paris și Bruxelles. A fost inițiatorul unor mari proiecte de dialog intercultural (Europalia România), curator al unor expoziții internaționale, membru în juriul unor festivaluri, coordonator de proiecte culturale în Franța, Belgia, Olanda, Luxemburg, România, Republica Moldova. A contribuit la volumele colective *Politique et société dans la Roumanie contemporaine* (coordonatoare Odette Tomescu-Hatto și Alexandra Ionescu, 2004) și *Revoluția din depărtare* (coordonator Cristina Hermeziu, 2011). Conferențiază pe tema populismului european în Franța (Paris, Strasbourg).

ROBERT ADAM

DOUĂ VEACURI
DE POPULISM
ROMÂNESC

HUMANITAS
BUCUREȘTI

Redactor: Andreea Niță
Coperta: Ioana Nedelcu
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
DTP: Radu Dobreci, Dan Dulgheru

Tipărit la Paper Print – Brăila

© HUMANITAS, 2018

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Adam, Robert
Două veacuri de populism românesc / Robert Adam. -
București: Humanitas, 2018
Conține bibliografie
Index
ISBN 978-973-50-6273-6
329

EDITURA HUMANITAS

Piața Presei Libere 1, 013701 București, România
tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 021/311 23 30

ARGUMENT

În 1999, student la Paris fiind, cercetam lirica franceză de secol XIX și încercam să descifrez jungla de semnificații din poemele în proză ale lui Arthur Rimbaud. Aveam să fiu însă deturnat într-o cu totul altă direcție, mult mai legată de modernitatea socială imediată, de un fenomen social și politic cu solide manifestări atât în Franța (unde Frontul Național aduna constant 15% din voturi), cât și în România (unde Partidul România Mare se afla clar în ascensiune) și în alte țări europene (Austria, Italia). Partidele și mișcările antisistem erau puse laolaltă de unii comentatori sub numele de populism. Alții le plasau în descendența fascismului sau le grupau sub eticheta de extrema dreaptă. În orice caz, în Occident, aceste formațiuni, la fel ca partidele comuniste, nu puteau ieși din mlaștina unei opoziții perpetue. Consensul postbelic din care se născuse și Uniunea Europeană le interzicea orice vocație guvernamentală. La nivel academic, aceste formațiuni marginale inspirau repulsie și teamă de o întoarcere la nu prea îndepărtatele vremuri sumbre ale Europei. Cunoașterea acestora și a electoratului lor avea numeroase zone de umbră.

Acel an aducea o evoluție fără precedent în Europa Occidentală de după 1945. În 3 octombrie 1999, aveau loc alegeri legislative în Austria. Partidul Libertății (FPÖ), național-populist, condus pe atunci de Jörg Haider, obținea un rezultat spectaculos (26,91%), cu care se plasa în spatele social-democraților (33,15%) de la guvernare, dar cu câteva sute de voturi

în fața conservatorilor din Partidul Poporului (ÖVP). Cele două partide de dreapta au constituit o coaliție. Deși mai slab în urne, Partidul Poporului dădea premierul. Un tabu de peste jumătate de secol se prăbușea: un partid al dreptei radicale venea la putere. Ca să faciliteze acceptarea acestei situații, Haider era silit să demisioneze de la conducerea partidului. Ce e drept, FPÖ mai fusese asociat în 1983 la o guvernare social-democrată, dar pe atunci orientarea sa politică era liberală. Haider preluase conducerea partidului în 1986 și îi schimbase radical ideologia. A urmat o reacție de izolare internațională a Austriei, intrată de relativ puțină vreme în UE (1995). Celelalte 14 state europene au impus sancțiuni diplomatice, care au fost ridicate abia spre sfârșitul anului 2000, când dinții lupului extremist fuseseră bine piliți. Azi o asemenea reacție de izolare la nivelul Consiliului UE ar fi de neconceput, într-atât s-a banalizat prezența la guvernare a formațiunilor populiste. Atunci abia urmau ascensiunea în turul secund al alegerilor prezidențiale din România a lui Corneliu Vadim Tudor în 2000 și cea a lui Jean-Marie Le Pen în Franța în 2002. Dar tabuurile politice din Vest nu erau nici pe departe aceleași ca în Est, unde populismul se simțea, pe bună dreptate, la el acasă.

În România, fenomenul populist nu suscita un interes major, situație care nu s-a schimbat radical nici până acum. Intrigat, am început o formare sistematică în științe sociale, la Sciences Po Paris și mai apoi la Universitatea Liberă din Bruxelles (ULB), spre a studia temeinic populismul, la nivel conceptual și istoric, și a înțelege ce putem plasa sub această acoperitoare etichetă și ce nu. Le sunt recunoscător profesorilor Jean-Michel De Waele și Vladimir Tismăneanu, care mi-au coordonat la ULB lucrarea de doctorat despre național-populism. De asemenea, le datorez grațitudine părinților mei și soției pentru sprijinul acordat de-a lungul anilor. Această aventură personală în subteranele populismului m-a condus pe drumuri nebănuite. Cartea de față surprinde dimensiunea ei românească.

Aveam să descopăr că germeii populismului au apărut în Țările Române în 1821, astfel că acesta s-a îngemănat cu începutul modernității politice autohtone. Proteiform, el s-a menținut în peisaj vreme de aproape două veacuri și nu cred că vom deplânge prea curând dispariția acestui fidel companion. În paginile ce urmează, am sistematizat în premieră istoria populismului românesc, de la origini și până în zilele noastre.

POPULISMUL

Concept, tipologie, scurt istoric

Adesea invocat în discursul mediatic, politic, economic, mai niciodată definit, termenul „populism“ tinde să devină o etichetă infamantă, fără acoperire ideologică. Și asta în ciuda unei abundente literaturi de specialitate, cu peste 50 de ani de tradiție. Obstacolul cu care s-au confruntat toți cei ce au încercat să definească populismul îl constituie ambiguitatea conceptului.¹

Totuși, eforturile științifice de clarificare a conceptului nu au lipsit. Prima tentativă o constituie colocviul din 19–21 mai 1967 organizat la London School of Economics (LSE) de Ghiță Ionescu și Ernest Gellner. Ionescu (1913–1996) era la acea vreme un stâlp al exilului românesc. Fusese diplomat, mai precis, secretar general al comisiei române de armistițiu cu forțele aliate (1944–1945), apoi consilier la Ambasada României în Turcia (1945–1947), de unde, pe fundalul comunizării țării, s-a refugiat în lumea liberă. Avea să fie o figură de prim ordin a Comitetului Național Român, al cărui secretar general a fost între 1955 și 1958. Apoi a devenit director al redacției românești de la Radio Europa Liberă (1958–1963). La 50 de ani, ia decizia radicală de a se muta în Marea Britanie, unde timp de cinci ani este cercetător asociat la LSE (1963–1968). Perioadă

1. Reiau aici idei din argumentația expusă în articolul „Populism: o tipologie“, din *22 Plus – La ceasul populismului?*, 26 iunie 2012, supliment al *Revistei 22*, XIX, nr. 339, 26 iunie–2 iulie 2012, disponibil online: <http://www.revista22.ro/22-plus-nr-339-populism-o-tipologie-16019.html>, consultat în 18 septembrie 2018.

fertilă: în 1964 publică volumul *Communism in Romania*, urmat, în 1965, de *The Reluctant Ally: A Study of Communist Neo-Colonialism*, prima carte care analizează distanțarea regimului comunist român de Moscova. Tot în 1965 întemeiază revista *Government and Opposition*, iar în 1967 publică *The Politics of the European Communist States*. Lucrările congresului din 1967 sunt publicate în 1969 sub titlul *Populism: Its Meaning and National Characteristics*¹. Din 1970 până în 1980 predă și la Universitatea din Manchester.

Diversitatea punctelor de vedere din acest prim volum colectiv dedicat populismului este notabilă. Însă nici unul dintre colaboratori nu riscă o definiție a populismului. Mai mulți îl localizează în spațiu și timp. Peter Worsley, care își propunea să elucideze tocmai conceptul de populism, îl consideră ideologia țărilor postcoloniale din Africa și Asia conduse de un partid-stat și subliniază dificultatea de a reuni sub o etichetă comună regimuri eterogene, care au unele trăsături comune, dar încă și mai multe divergente.² Mai mult, Peter Wiles formulează o teză ce avea să cunoască o fecundă posteritate, anume că populismul constituie un sindrom (al democrației reprezentative), nu o doctrină.³ O asemenea abordare coboară populismul la rangul de stigmat, deși el are o bază ideologică identificabilă: valorizarea poporului în detrimentul elitei, a participării cât mai largi la procesul de decizie și a democrației directe.

Politologii sud-americani din anii '60 ai secolului trecut, confrunțați cu provocarea de a defini diversele regimuri hibride pe care le-a cunoscut regiunea începând cu anii '30 ai secolului XX, au adus la rândul lor contribuții însemnate la studierea populismului. Argentinianul Torcuato di Tella scria încă din 1965 despre populism și reformă în America Latină. Acesta

1. Ghiță Ionescu, Ernest Gellner (eds), *Populism: Its Meanings and National Characteristics*, Weidenfeld and Nicolson, London, 1969.

2. Peter Worsley, „The Concept of Populism“, în Ionescu, Gellner, *op. cit.*, p. 219.

3. Peter Wiles, „A Syndrome, Not a Doctrine: Some Elementary Theses on Populism“, în Ionescu, Gellner, *op. cit.*, pp. 166–179.

percepea populismul drept „o mișcare politică cu puternică susținere populară, cu participarea unor sectoare nemuncitorești care dispun de o influență importantă în cadrul partidului și vehiculează o ideologie anti-*statu quo*“¹. Totuși, își circumscria concluziile Americii Latine, cu timide proiecții spre Lumea a Treia. Italo-argentinianul Gino Germani categoriza național-populismul, ale cărui trăsături distinctive ar fi mobilizarea spontană a claselor de jos, tendințele autoritariste, multclasismul și implicarea militarilor.² În 1967, brazilianul Hélio Jaguaribe adaugă o particularitate-cheie: suprimarea timpului ca variabilă politică, prin promisiunea de rezolvare imediată a problemelor.³ Francezul Guy Hermet va prelua această dimensiune spre a face din ea resortul central al populismului: *exploatarea sistematică a visului*.⁴ Ulterior, uruguayeanul Ernesto Laclau taie nodul gordian al dilemei populiste: ideologie sau mișcare? El descrie populismul ca *discurs*⁵, iar mai târziu Hermet și Pierre-André Taguieff⁶ aveau să-l califice drept *stil* politic. Printre cei pentru care populismul este o ideologie se numără belgienii

1. Torcuato S. di Tella, „Populism and Reform in Latin America“, în Claudio Veliz (ed.), *Obstacles to Change in Latin America*, Oxford University Press, London & New York, 1965, pp. 47–55.

2. Gino Germani, *Authoritarianism, Fascism and National-Populism*, Transaction, New Brunswick, 1978.

3. Hélio Jaguaribe, *Problemas do desenvolvimento latinoamericano*, Rio de Janeiro, 1967.

4. Guy Hermet, *Les populismes dans le monde: une histoire sociologique XIXe–XXe siècle*, Fayard, Paris, 2001. Deși această carte, pe care o voi cita frecvent, a fost publicată în limba română, din motive de acuratețe am preferat o traducere proprie.

5. Două sunt lucrările lui Ernesto Laclau pe această temă: *Politics and Ideology in Marxist Theory: Capitalism, Fascism, Populism*, Verso, London, 1977, respectiv *On Populist Reason*, Verso, London & New York, 2005. În intervalul dintre ele, autorul a abandonat paradigma marxistă.

6. Pierre-André Taguieff, „Populisme, nationalisme, national-populisme. Réflexions critiques sur les approches, les usages et les modèles“, în Gil Delannoi și Pierre-André Taguieff (eds), *Nationalismes en perspective*, Paris, Berg International, 2001 și Pierre-André Taguieff, *L'illusion populiste*, Berg International, Paris, 2002.

Koen Abts și Stefan Rummens, care în 2007 se refereau la „o ideologie cu nucleu precar care invocă suveranitatea poporului văzut drept un corp omogen”¹. Tot în 2007, canadienii Daniele Albertazzi și Duncan McDonnel constatau că populismul confruntă „un popor virtuos și omogen cu un ansamblu de elite și de «străini» periculoși”². Olandezul Cas Mudde, un sagace cercetător al populismelor, ajunge la concluzia că o definiție generică este imposibilă.³ Nici Taguieff nu încearcă acest lucru. Britanica Margaret Canovan, care susținea deja o conferință despre populism în 1964 și publica ultima sa carte pe acest subiect în 2005, conchidea în lucrarea sa clasică *Populism* (1981) că toate populismele au în comun doar două lucruri: invocarea poporului și antielitismul.⁴

În ceea ce mă privește, am contribuit la discuția teoretică despre definirea populismului în teza de doctorat susținută la Universitatea Liberă din Bruxelles, astfel că nu voi reveni aici pe larg. Diferit de naționalism, socialism, comunism sau fascism, el poate intra în componența unor regimuri sau mesaje de aceste facturi. A-i refuza însă dreptul la existență autonomă în virtutea unei suficiențe analitice constituie o eroare. Dacă am schematiza populismul în câteva trăsături caracteristice, acestea ar fi: caracterul transideologic, revolta omului obișnuit împotriva elitei, neîncrederea în intelectuali și politicieni correlată cu încrederea în popor ca depozitar legitim al puterii, orientarea spre trecut ca model pentru viitor și negarea progresului, mica proprietate privată ca bază a dinamismului și echității economice, înclinarea spre democrație directă sau

1. Koen Abts, Stefan Rummens, „Populism versus Democracy“, în *Political Studies*, vol. 55, 2007, pp. 405-424.

2. Daniele Albertazzi, Duncan McDonnel, *Twenty-First Century Populism: The Spectre of Western European Democracy*, Palgrave Macmillan, New York & London, 2007, p. 3.

3. Dintre numeroasele sale lucrări, menționez aici numai Cas Mudde, *Populist Radical Right Parties in Europe*, Cambridge University Press, Cambridge & New York, 2007.

4. Deși a scris în repetate rânduri despre populism, cartea la care mă voi referi constant este Margaret Canovan, *Populism*, Harcourt Brace Jovanovich, New York & London, 1981.

spre un lider puternic ca formă de guvernare. Canovan semnala dificultatea taxonomică și avansa un motiv: „spectrul diversității în interiorul liberalismului sau al socialismului este mai redus decât cel dinăuntru populismului. Motivul principal îl constituie faptul că utilizarea primilor doi termeni a fost stabilită în cea mai mare măsură de către aderenți”¹.

Să fie nașterea rușinoasă, din părinți necunoscuți, a unei noțiuni-mutant, cu valențe de raportare exclusiv negative și incapabile să existe autonom, păcatul originar al populismului? Semantic, populismul forțează sinonimia cu demagogia. Această perspectivă ocultează însă o tradiție politică și intelectuală cu profunde ancorări în istoria culturală a ultimelor două secole. Problema de identitate a populismului vine din situarea sa problematică pe axa stânga/dreapta. Amestec de socialism revoluționar și conservatorism economic, el iese din tipare. Tot Canovan stabilește o tipologie diacronică a populismelor, destul de consensuală printre specialiști. Ea distinge două mari perspective ale populismului: agrar (cu trei variante: radicalism al fermierilor, ilustrat de Partidul Poporului american; mișcări agrariene, foarte răspândite în Europa Centrală și de Est interbelice; socialism agrar al intelectualilor, figurat de *narodnicii* ruși) și politic (postbelic, împărțit la rândul său în patru subspecii: dictatura populistă – precum în Argentina lui Perón; democrația populistă – ale cărei caracteristici sunt apelurile la referendum și participare; populismul reacționar, a cărui figură tipică este politicianul american George Wallace; populismul politicianilor, definit de apeluri nonideologice la popor, pentru realizarea unității).

Două sunt sursele istorice ale populismului: *narodnicii* ruși și *populiștii* americani. Ambele curente au marcat ultimul sfert al secolului al XIX-lea.

Intelectuali slavofili, ortodoksiști, *narodnicii* exaltau tradiția și combăteau modernizarea și occidentalizarea Rusiei. Sinteză între socialismul occidental și obștea țărănească ridicată la nivel de etalon al organizării politice, *narodnicismul* a teoretizat chiar avantajele înapoierii economice. Nikolai Cernîșevski

1. Canovan, *op. cit.*, p. 5.

găsea că „tradiția proprietății comune asupra pământului va permite țăranilor să dezvolte o producție cooperatistă și să înainteze spre o societate pe deplin comunistă”¹. Ideea sacrificiului pentru popor își găsește expresia în *Scrisorile istorice* (1869) ale lui Piotr Lavrov: intelectualii trebuie să lumineze norodul, dar în același timp să se adapteze la modul de viață sănătos al acestuia. În 1876, partidul *Zemlia i Volia* (Pământ și libertate) devine vitrina politică a mișcării, pe care o va compromite treptat prin aventurism și miza pe o improbabilă revoluție țărănească.

Populiștii americani a căror expresie politică a fost Partidul Poporului aveau o bază socială diferită. Producătorii agricoli independenți constituiau nucleul mișcării, iar proprietatea privată constituia pentru ei principiul economic fundamental. Adversarii lor erau marile trusturi, bancare sau feroviare, care jucau un rol din ce în ce mai important, în detrimentul micilor producători. Viziunea lor politică implica o creștere a puterii federale, pentru a putea apăra interesul „poporului”. Spre deosebire de Rusia, impulsul în Statele Unite vine dinspre popor (mai precis de la fermieri), și nu dinspre elită.

Al doilea val istoric al mișcării, *populismul est-european*, a cunoscut după Primul Război Mondial un succes considerabil, având reprezentări în România – Constantin Stere și Constantin Dobrogeanu-Gherea îl teoretizaseră deja cu două decenii înainte –, Bulgaria, Cehoslovacia, Iugoslavia, Polonia. Caracteristicile acestor mișcări sunt încurajarea proprietății private, reforma agrară și cooperativizarea, combaterea plutocrației și a marii proprietăți funciare, reorganizarea proprietății pe baza muncii, și nu a unui simplu titlu. Un nou tip de populism, ale cărui variante Margaret Canovan le pune laolaltă sub denumirea de *populism politic*, apare după al Doilea Război Mondial. În continuare, voi trece succint în revistă variantele sale.

Dictatura populistă, denumită și bonapartism, cezarism sau peronism, constă într-un regim personalizat. Liderul își

1. *Apud* Canovan, *op. cit.*, p. 70. Nu am avut în acest caz altă soluție decât traducerea după versiunea engleză citată de Canovan.

CUPRINS

Argument.	5
POPULISMUL: concept, tipologie, scurt istoric	9
AVATARII POPULISMULUI ROMÂNESC	20
Protopopulismul și reprezentanții săi	20
Patos demofil și învățături pentru popor.	22
Cei doi profeți ai populismului în România	27
Paradoxuri românești	31
Problema electorală sau piramida socială inversă	36
Chestiunea țărănească în România.	39
Piramida cenzitară	41
C. Dobrogeanu-Gherea, de la narodnicism la socialism	44
Țărănimea, ariergarda Partidului Socialist	48
C. Stere și poporanismul	52
Elementele constitutive ale poporanismului.	53
Divorțul dintre socialism și poporanism	57
<i>Viața Românească</i> și „democrația rurală“	60
Fascinația modelului german.	65
Nostalgia firului rupt	70
Cultura ca panaceu social	75
Iorga, doctrinarul sămănătorismului	76
Complexul citadelei asediate	78
Discursul antiburghez și elogiul claselor pozitive.	81
În căutarea modelului american	83
Temeliile de individualitate națională.	85
Ura împotriva alogenilor spoliatori	87
România satelor și România orașelor	89
Partidul Poporului sau țărănismul selectiv	90
Țărănismul, un populism politic	91
Nașterea și ascensiunea Partidului Țărănesc.	98

Alianța și fuziunea cu Partidul Național Român	104
PNȚ sau ambiguitățile unei ideologii hibride	112
Triumful „revoluției“ țărăniste	114
Carul statului prin hărtoapele crizei mondiale	117
Țărănismul și ideile cooperatiste în România	118
Mitul stabilității gospodăriei țărănești	122
Un eșec numit cooperatie	131
Cruciații fascismului creștin	141
Democrație vulnerabilă și amenințată	141
Omul negației multiple	154
Populismul legionar sau fascismul necanonic	159
Paradoxul ascensiunii Mișcării Legionare	173
Imnografia legionară. Extremele discursului manipulator	175
Fatalismul mioritic – „caracter“ etnic speculat de legionari	180
Manevrarea proletariatului	182
Recurența etnicismului: antisemitismul	188
Final însângerat	210
Iluziile pierdute: prăbușirea tuturor populismelor	213

CULORILE POPULISMULUI:

Național-populismul românesc după 1989: o retrospectivă sintetică și un studiu de caz	216
De unde vine național-populismul românesc?	216
Național-comunismul lui Ceaușescu	217
Protocronismul: românitare înainte de toate	222
Un trecut nou-nouț: laboratorul unei istorii grandioase	227
Culorile naționalismului	232
Patrulaterul roșu	237
Legăturile primejdioase. Relațiile între Partidul Social Democrat și Partidul România Mare. Un studiu de caz	240
Declinul PRM și al „tribunului“	260
Exorcistul ortodox sau populismul mesianic	264
Inamicul ciocurilor	269
Urmașii Mișcării Legionare	275
Capăt de drum, sau metamorfoză?	286
<i>Ghid de lectură aprofundată</i>	289
<i>Indice selectiv de nume</i>	291